

Gebei Sándor

ÜZENET A MÁNAK? AZ 1658-AS GADJACSI (HADZIACZI) EGYEZMÉNY AKKOR ÉS MA?

2008-ban, mind az ukrán, mind a lengyel történész társadalom szükségét érezte annak, hogy a gadjacsi egyezmény 350. évfordulójáról szakmai konferenciát tartson. Ezek a tudományos fórumok szokatlanul nagyszabású rendezvények voltak a korábbi kerek évfordulókhöz képest. A kijevei és a varsói konferencián elhangzott előadások anyagát mindkét fél tekintélyes tanulmánykötetbe rendezte¹. Az ukrán és a lengyel történészek 1658 kapcsán felvillantották azt a történelmi pillanatot, amikor is az ukrainai fegyveres küzdelem (a kozákság harca) de jure elérte a célját, a Zaporozsjei Had ellenőrzése alatt álló területe – a kijevei, a csernyigovi, a braclavi (kiewi, czerniechowi, braclawi) vajdaságok – a „Rusz Nagyfejedelemség” rangjára emeltetett.

Ez az államjogi szempontból hallatlanul fontos esemény 1658. szeptember 16-án „w Obozie pod Hadiaczem” (a gadjacsi katonai táborban) zajlott le. A lengyel király (János Kázmér) és a kozák hetman (Ivan Vigovszkij = Jan Wyhowski) teljhatalmú követei itt írták alá az 1648-ban kirobbant kozák beháború sokadik, immár a 4., az 1649., az 1651., és az 1653. év utáni, megegyezéseiket.²

¹ 350-lecie unii Hadziackiej (1658–2008). Pod red.: T. Chynczewska–Hennel – P. Kroll – M. Nagielski. Warszawa, 2008. A 42 tanulmányt felsorakoztató, 719 oldalas kötetben a lengyel szerzőkön kívül 10 ukrán, 5 orosz, 1–1 belorusz, kanadai, litván, magyar, olasz történész képviseltette magát a 17. századi témában. Ami különösen feltűnő, az az, hogy az Ukrán Köztársaság rendkívüli és meghatalmazott nagykövete által személyesen megnyitott konferencián a NANU (Ukraina Nemzeti Tudományos Akadémiája) egyetlen munkatársa sem adott elő, miközben az 1632-ben alapított, majd 1992-től újra működő pravoszláv „Kijevei–Mogila Akadémia” Nemzeti Egyeteméről (Національний університет «Кієво–Могилянська академія», National University of „Kyiv–Mohyla Academy”) egy teljes delegáció vett részt a konferencia munkájában! Úgy véljük, hogy ebben a kiemelt jelentőségű témában meg kellett volna szólalnia a konferencián a NANU „fajsúlyos” történészei közül legalább Gorobec és Csuhib kollégáknak, akik – saját szóhasználattal élve – „labor környezetben” (= vitapartnerrel) többször is kifejtették már véleményüket Gadjacsról. Tarasz Csuhib, a Kozákság történetét kutató intézet igazgatója pl. 2005-ben is, 2008-ban is „az Ukrainai hetmanátus félvazallusi” (kvázi-vazallusság?) státusát emlegette, de ennek lényegi elemeinek kifejtésével azóta sem foglalkozott. (Чухліб Т.: Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько–польських стосунках <<1660-ті – початок 1680-х рр.>> Київ, 2008. 9.) Egyébként a kijevei konferencia anyaga 350 oldalon ugyancsak 2008-ban látott napvilágot „Гадяцька унія 1658 року (Гл. ред.: П. Сохань)” címmel. Lengyelországból öten is érkeztek az ukrán fővárosba, – közülük hárman, Varsóban is tartottak előadást. A NANU-t az előbb említett Gorobec és Csuhib képviselte, a „Kijevei–Mogila Akadémiát” csupán egyetlen előadás reprezentálja a kijevei kötetben!

² Prawa, Konstytucye y Przywileie Krolestwa Polskiego, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, y wszystkich Prowincyi należących: Volumen IV. Warszawa, 1737. 637–644. (a továbbiakban: Volumina legum) Ratyfikálása: „Approbacya Kommissyi Hadyackiej” – 1659. június 10. Varsó-

A bonyolult politikai helyzet megértése céljából a Gadjacshoz vezető előzményekről – még ha vázlatosan is – feltétlenül szólnunk kell. Az 1648-ban ki-robbant kozákháború (belháború = domowa wojna) folyamán többször is neki-fogtak a kozák-probléma megoldásához. Az 1649., 1651., 1653. évi „békéket” János Kázmér király és az 1657-ben elhalálozott Bogdan Hmelnyickij hetman neve fémjelezte, ám ezek a sűrű „békekötések” valójában csak fegyverszünetek-re korlátozódtak. Ténylegesen olyan fegyvernyugvásokat jelentettek a „békék”, amelyek felkészülési időt biztosítottak az újabb összecsapásoknak. Mivel ezek a király és az ukrajnai alattvalók = a végvidék lakossága (kozákság) közötti egyez-ségek – amint érzékelhető – mindössze másfél-kétéves csendességet, de facto, bizonytalanságot állandósítottak a végeken. A kozákság 1654 januárjában fel is mondta a lengyel királynak adott esküjét és az orosz cár, Alekszej Mihajlovcics fennhatósága („magas uralkodói keze alá” = pod viszokije ruki) alá adta magát. A történeti szakirodalomban perejaszlavi szerződés-ként ismert politikai és ál-lamjogi aktus (megerősítve Moszkvában 1654 márciusában)³ értékelésével itt nem kívánunk foglalkozni, csupán Perejaszlav legfontosabb következményére hívjuk fel a figyelmet. A lengyel Ukrajna, azaz, a lengyel végvidék elveszett Varsó számára, amibe – a legtermészetesebb módon – nem nyugodhatott bele a Rzeczpospolita. Ukrajna önkényes kiszakadása a lengyel–litván államból és az „örök ellenséghez”, Oroszországhoz való deklarált csatlakozása, bőven kimerítette a casus belli tényét. Már a háború első évében, 1654-ben kiderült, hogy a Zaporozsjei Had elvesztésével a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság hadi po-tenciálja látványosan meggyengült. 1655-re Litvánia nagy része, Lengyelország délkeleti vajdaságai orosz–kozák kézre kerültek. Az erejében megroppantott Rzeczpospolita északi szomszédja, Svédország is elérkezettnek látta az időt arra,

---

ban: In: Volumina legum IV. 644–656. A Rusz Nagyfejedelemség és a Zaporozsjei Had követeinek ünnepélyes eskütétele – ua. 656–659.

³ Ukrán történészek munkáiból pl.: Цібульський В. А.: Переяславська угода 1654 року у зарубіжній історіографії (1945–1990) Рівне, 1993.; Смолий В. А. – Степанков В. С.: Богдан Хмельницький. Соціально–політичний портрет. Київ, 1993. (изд. 2-ое: 1995.); Матях В. М.: Проблема державотворення в Україні XVII–XVIII ст. у витчизняній історичній науці другої половині XIX – початку XX ст. «УІЖ» 1998/3. 58–75.; Переяславська рада 1654 року. (історіографія та дослідження) Гл. ред.: П. Сохань. Київ, 2003.; Orosz történészek reagálásai-ból pl.: Заборовский Л. В.: Переяславская рада и московские соглашения 1654 года: проблемы исследования; Яковлева Т. Г.: Генезис государственной идеи в Украине на примере договоров с Польшей и Россией. In: „Россия – Украина: история взаимоотношений. Ред.: Миллер А. И., Репринцев В. Ф., Флоря Б. Н.” Москва, 1997. 39–49. és 51–59. Más, Kelet–Európa történetével foglalkozó történészek állásfoglalásaiból, pl.: Basarab, John: Pereiaslav 1654. A Historiographical Study. Edmonton, 1982.; Sysyn, Frank: The Changing Image of the Hetman: On the 350-th Anniversary of the Khmel’nyts’kyi Uprising. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (JbGfOE) 1998/4.; Bürgers, Jana: Bohdan Chmel’nyts’kyj und der Kosakenmythos in der postsowjetischen Ukraine. In: JbGfOE 2002/1.; Chynczewska–Hennel, Teresa: Polscy historycy o kozaczyźnie XVII wieku. «Україна в Центрально–Східній Європі. Студії з історії XI–XVIII ст.» Київ, 2000. 285–292.; Kertészné Varga Beáta: Az ukrán–kozák autonómia és az orosz centralizmus. – A perejaszlavli egyezménytől az andruszovói békéig (1654–1667) Szeged, 2001.; Gebei Sándor: Új tendenciák a posztszovjet ukrán történetírásban. In: Emlékkönyv Gunst Péter 70. születésnapjára. Szerk.: ifj. Barta János és Pallai László. Debrecen, 2004. 375–388.; Varga Beáta: Önállóság, autonómia vagy alávettetés? Szeged, 2008. főleg 47–65. stb.

hogy részt követeljen magának a zsákmányból. 1655-ben két irányból, Livónia és Pomeránia felől zúdult a kiszolgáltatott országra. Ám ezúttal a lengyel diplomácia megmentette a királyságot és a Nemesi Köztársaságot!

Ügyes manőverrel sikerült a hadakozó felek sorából kiiktatni az orosz cárt a lengyel korona feltételes átengedésével (vilnai egyezmény, 1656), aminek következtében az orosz–svéd viszony azonnal ellenségessé változott, ráadásul az orosz–kozák együttműködés alapjait is ingataggá tette. Tudniillik, a lengyel–orosz megállapodás a kozákok kizárásával, Hmelnickij kozák hetman akarata ellenére született meg. Hmelnickij orosz cárba vetett hite megrendült, óriási csalódottságot érzett mellőzöttsége, a politikai rendezésből való kirekesztettsége miatt. A zárt ajtók mögötti tárgyalások eleve azt sugallták a kozák vezetőknek, hogy „róluk, de nélkülük” születtek meg azok a döntések, amelyek sorsukat és jövőjüket kizárólag vagy a király, vagy a cár kezébe helyezték. Ez a bizalmatlanság olyannyira megmérgezte az orosz–kozák kapcsolatokat, hogy Hmelnickij hetman különutas = oroszellenes politizálásba kezdett. A cári udvar megkérdezése és beleegyezése nélkül 1656. szeptember 7-én Gyulafehérvárott az Erdélyi Fejedelemséggel véd- és dacsövetséget kötött a Rzeczpospolita ellen,⁴ a svédekkel pedig felgyorsította az ugyanilyen célú tárgyalásokat. (Tudomása volt az erdélyi színhelyeken folyó svéd–erdélyi egyezkedésekről is, amelyek 1656 decemberében, Radnóton (Iernut) a svéd–erdélyi szövetség megkötésével zárultak. Ez a János Kázmér lengyel király, litván nagyfejedelem és utódai, illetve szövetségesei ellen irányuló bilaterális egyezmény a Rzeczpospolita első területi felosztását is elvégezte.⁵ A szerződő felek a Zaporozsjei Hadnak Ukrajnát – a határkijelöléseket mellőzve – garantálták.)

Visszaulva még a gyulafehérvári szerződésre! Rákóczit és Hmelnickijt egy „új Lengyelország” megteremtésének a terve vezérelte a szövetségbe. A közös lengyelországi hadjárat politikai célja nem volt más, mint a lengyel királyi címet megszerezni Rákóczinak a kozákok támogatásával, s Rákóczi, mint lengyel király, Hmelnickij hetmant és utódait, valamint az egész Zaporozsjei Hadat régi kiváltságos helyzetébe visszahelyezi, valamennyi jogát, kiváltságát tiszteletben tartja, megerősíti.⁶

⁴ Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok. II. kötet. Szerk: *Szilágyi Sándor*. Bp., 1891. (a továbbiakban: *Szilágyi*: Erdély II. 1891.) 110–111.

⁵ *Szilágyi*: Erdély II. 1891. 190–196. – A svéd–erdélyi szerződés első pontja így hangzik: „1. § Sit foedus perpetuum et amicitia constans inter Sacram Regia Majestatem Sveciae, ejusque successores, et coronam Sveciae ex una, ac Celsissimum Principem Transylvaniae, ejusque successores et haeredes ex altera partibus, eorundemque regna, provincias, et ditiones: armorum autem societas sit inter principes eosdem confoederatos, dictaque regna, provincias et ditiones: contra Regem Casimirum, eique directe vel indirecte adhaerentes, sive auxiliantes, vel societatem illam impediens, nullis exceptis nationibus.”

⁶ *Szilágyi*: Erdély II. 1891. 131–132. – „...hogy ha istennek öfelségének jó voltából és titkos rendeléséből az megnevezett zaporoviai hadakkal és azok hetmanjának is nekünk megegyezett segítségek és fegyverek által az lengyelországi méltóságos királyságnak állapotjára promoveáltatnánk, verbo nostro principali hac sub fide christiana assecuráljuk az megnevezett hetmánt és vitézlő rendeket ő k[egye]lmeiket, hogy azbéli állapotunkban is ő klmeket mindennemű immunitásokban, szabadságokban, határoknak birodalmiban megtartjuk, sőt confirmáljuk, alattunk levőkkel is megtartatjuk azok az végzések szerént, melyek Casimir lengyel királlyal és lengyel

Még egyszer hangsúlyozni kívánjuk: Hmelnickij és a politikai kurzusváltással egyetértő kozák vezetők (Vigovszkij kancellár, Bogdanov, Kovaljovszkij hadbírók, Grusa, Tyetyerja, Zsdanovics és más pulkownikok = ezereskapitányok)⁷ a kozákság katonai erejét egy olyan vállalkozáshoz biztosították, amely a lengyel király személycseréjére vonatkozott! János Kázmér helyett II. Rákóczi György leendő királytól várták a Zaporozsjei Had és Ukrajna sorsának rendezését. A kozákok országa – a svéd követek jelentése szerint – „Ukraina cis et ultra Boristhenem” (a Dnyeperen inneni és túli területek) lesz.⁸ De hogy meddig is terjedt a „cis”, vagy az „ultra”? Ilyen részletekkel nem foglalkozott a szerződés! Amíg Rákóczi „tota Russia” (Sanok, Przemysl, Halicz, Chelm) és az Erdéllyel „kívülről” határos podóliai részeket (Pokutjevel együtt) saját, leendő országának tekintette, addig a kozák vezetés a Visztula és a Nyugati–Bug folyókat tekintette „országhatárnak”⁹ – legalábbis Sebesi Ferenc naplójegyzete szerint.

A Hmelnickij által elkezdett új, oroszellenes politikai kurzust a katasztrofális 1657. évi erdélyi–kozák hadjárat sem változtatta meg. Ez a Moszkva háta mögötti szövetekezés és hadjárat nem jelentett kevesebbet, mint a cári politikával való szembeszegülést, a cári stratégia megkérdőjelezését. Nem véletlen, hogy 1657 folyamán az orosz követek hálátlansággal és esküszegéssel vádolták Hmelnickijt meg a kozákságot. Szemrehányást tettek az ingadozásuk miatt, árulást emlegettek.¹⁰ A már szóba hozott erdélyi követ, Sebesi Ferenc 1657 nyári csigirini tartózkodása idején pontosan érzekelte az orosz–kozák kapcsolatokat mérgező okokat, kiemelve ezek közül a legfontosabbat: „Az muszka azt akarta, hogy az kozák úgy subjugálja magát, hogy az mit ő parancsol, azt cselekedje.”¹¹

Hmelnickij replikája – Sebesi szerint – így hangzott: „nem subjugáltam én magamot arra, hogy azt cselekedjem, a mit te akarsz, hanem hadodat kezemben add, azt cselekedjem, az mit én akarok; mert az előtt is azért hadakoztam az lengyel királlyal, hogy az elébbi szabadságomat és az kozákok szabadságát helyre

---

respublicával concludáltattanak volt, avagy az *mint tempore inaugurationis nostrae klmek állapotja felől inter nos et ipsos conventum foret*, úgy mindazáltal, hogy ő klmek is nekünk és successorinknak akkori állapotunknak kívánsága szerént igaz hűséget, engedelmességet, birodalmunkbeliekkel is pedig szép egyességet viseljenek és praestáljanak, melyre ő klmek is magokat obligálván, solemniter mi is praesentium vigore assecuráljuk.”

A gyulafehérvári szövetekezés részleteiről lásd még: *Grondski, Samuel: Historia belli Cosacco-Polonici*, (conscripta authore Samuele Grondski de Grondi anno MDLXXVI) Pestini, 1789. 358.

⁷ Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. XXIII. (MHHD) – Okmánytár II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez. Szerkesztette: *Szilágyi Sándor*. Bp., 1874. 486–487.; Русская историческая библиотека t. VIII. СПб., 1884. 1252.

⁸ *Szilágyi: Erdély II.* 1891. 161.

⁹ MHHD XXIII. 534. – az 1657 nyarán Csigirinben tartózkodó erdélyi követ, Sebesi Ferenc naplójában félreérthetetlenül kimondva a kozákok területi igénye: „Az Lengyelországnak oszlása: az kozák hetmánn az Viszlán innét akarja bírni; Borusiát és Litvániát, Lengyelországot az Bog vizén túl és Varsován túl 2 mélyföldet az svéczi király; azontúl Krakkót az Varsováig az Bog vizén innét az fejedelem; úgy hogy emlékezeti ne legyen az Lengyel királyságnak.”

¹⁰ Акты Южной и Западной России (Акты ЮЗР), t. IV. Санкт–Петербург (СПб), 1863. 44.

¹¹ MHHD XXIII. 537.

állassam és ne parasztok legyenek, hanem mint régenten kozák nevet viseltenek, úgy most is.”¹² (kiemelés tőlünk – G.S.)

A „második követi szinten” zajló, a nézetkülönbségek tisztázására szolgáló eszmecsere pedig nyílt veszekedésig fajult. Vigovszkij kancellár akkor lobbant igazán haragra, amikor az orosz küldöttség második embere szemrehányóan azt kérdezte: miért nem jelent meg maga a hetman Moszkvában, a cár színe előtt? „*ha az császár [= cár] maga országában császár, szintén olyan fejedelem vagy király az maga országában az hetmán; kardjával vette meg és szabadult az iga alól fegyverével;*” – felelte a kancellár, majd fenyegetőleg hozzátette: „*azért ha akartok jóakaróink lenni és az békességet megtartani; ha pedig nem, lássátok, ellenetek megöltalmazzuk magunkat, mind tatárt, svédet, magyart ellenetek viszűk. ... ti csak városokat akartok és kívántok, nem egyéb keresztyénséget; mint nekünk azelőtt az templominkat elvették; hanem az zsidóknál nem vagytok külömbek; csak az egy keresztet, hogy vettétek; de azon kívül minden pogánság bennetek vagyon.*”¹³ (kiemelés tőlünk – G.S.)

Sebesi napló-bejegyzéséből kiviláglik, hogy Hmelnickij, a kozákvezér egy szuverén uralkodónak tekintette magát, pontosabban, szuverén uralkodóként való elismerését várta el, sőt követelte még az orosz cártól is. Ez az 1657-ben fogant Hmelnickij-i koncepció 1657. augusztus 6-a, a hetman halála után sem módosult, a kozák politizálás vezérfonala maradt a későbbiekben is. A svédekkel, az erdélyiekkel és a tatárokkal való fenyegetőzés a végletekig kiélezte az orosz–kozák viszonyt, az 1657. októberi Svédország – Zaporozsjei Had szövetségi szerződés, a korszunyi szerződés pedig az orosz–kozák szövetség felbontásaként is értelmezhető volt. Svédország ebben a dokumentumban ugyanis „szabad és senkinek alá nem vetett nemzetnek ismerte el és nyilvánította” a kozákságot (*agnoscat et declarabit ... pro libera gente et nulli subjecta ... defendet contra omnes hostes*)¹⁴, vagyis, az éppen Dániában, Pomerániában hadakozó svéd király, X. Károly Gusztáv úgy tekintett a kozákságra, mint a lengyel királlyal szemben, de az orosz cárral szemben is megvédendő, független, „népre”.

Ez az oroszellenes diplomáciai manőver, amelyet a kozák parancsnoki kar a maga belátása szerint foganatosított, a katonai demokráciához szoktatott kozákság egy részének a rosszállását váltotta ki. A döntéshozó fórumok mellőzésével (rada = általános, nyílt tanácskozás) született politikai irányváltás főleg a baloldali (a Dnyeper balparti) ezredek tiltakozásához vezetett. Szószólójuk, Martin Puskar, a poltavai ezeres 1658 márciusában Dioniszij Balaban kijevi metropolitól nyomatékosan azt kérte, hogy áldását tagadja meg az olyan hetmantól, aki hitetlen és másvallású (lengyel, svéd, erdélyi, krími) uralkodókkal praktikál, mert a kozákságnak egyetlen igaz uralkodója lehet, ez pedig a pravoszláv moszkvai cár.¹⁵

¹² МННД XXIII. 538.

¹³ МННД XXIII. 539.

¹⁴ Архив Юго-Западной России (Архив ЮЗР) III/6. Киев, 1908. 334–337. (az 1657. október 8-i korszunyi egyezmény); Акты ЮЗР т. IV. 36, Тörténelmi Тár 1893/IV. 701.

¹⁵ Акты Западной России, т. V. СПб., 1853. 101.

Vigovszkij hetman és az őt támogató kozák előjárók roppant nehéz helyzetbe navigálták magukat a korszunyi döntéssel. A lengyelellemesség alapján összekovácsolódott Zaporozsjei Had egysége 1657 végére meglazult, mert a cárhoz, Oroszországhoz való viszonyulást, kötődést homlokegyenest másképp gondolta a lengyel nemesi kiváltságról álmodozó kozák parancsnoki kar (benne a jobbpárti ezredek vezetői) és a kozák kiváltságok (adómentes, szabad, katonaparaszti helyzet) cári garantálásában érdekelt egyszerű kozáktömeg, élükön a balparti ezresekkel és a szabad (a szicsi) kozákok vezetőjével, a szicsi atamánál.

Ezt a dilemmát a Zaporozsjei Had egységének megőrzésével lehetetlen volt feloldani. Mindenki számára megnyugtató megoldás nem is létezett. Vigovszkij hetman a kozák periféria tiltakozását, elégedetlenségét az Ukrajnában tartózkodó cári katonák segítségével szerette volna letörni,¹⁶ miközben a cári katonaság Ukrajnából való kivonását követelte. Nyilvánvaló, hogy Vigovszkij hetman és környezete bármennyire is megvetette a közkozákságot (a cserny-et = a plebs-et), az oroszellenes politika érvényesítése céljából nem mondhatott le róluk. A 60 ezres regiszter (perepisz, rejesztr) mihamarabbi összeállításával próbálta csendesíteni a lázadókat, amivel Moszkva toleranciáját is elnyerte volna, hiszen az teljesen összhangban állt az 1654-es megállapodás betű szerinti végrehajtásával. De, vajon miért nem került sor már korábban a lajstromozásra? Azért, mert a földdel és pénzzel fizetett kozákság (a névjegyzékbe felvettek, a regisztráltak) létszáma mindig csak töredéke volt a több százezres, fegyverben álló kozákságnak. A kozákságra „érdemesek” kiválogatásával már Hmelnyickijnek is meggyűlt a baja. Gondolhatunk akár 1649-re, akár 1651-re, de akár 1654-re is, mert a jegyzékből kimaradtak hátrányos megkülönböztetésük miatt elégedetlenkedtek, állandó veszélyforrást képeztek. Nem volt ez másképpen 1657–1658-ban sem.

Vigovszkij ezt a hálátlan feladatot, vagyis a lajstromozást, – talán okulva Hmelnyickij kudarcaiból, tőle eltérően – az orosz komiszárokkal kívánta elvégeztetni. Hogy minél értékesebb cári jutalmat nyerhessen el – birtokokat nem Ukrajnában, hanem Belorussziában szeretett volna nyerni –, konkrét javaslatokat tett a regisztrálások lebonyolítására.¹⁷ Kezdeményezését szívesen fogadták Moszkvában, Alekszej Mihajlovics cár 1658 áprilisában parancsba adta Vaszilij Seremetyev vajdának a kozák lajstrom összeállítását. Csak azokat a kozákokat állíthatta szolgálatba a vajda, akik már több éve harcoltak, a „bekerülési pénz elfogadása” (korrupció) a legszigorúbb büntetést vonja maga után – szólt a figyelmeztetés. A Zaporozsjei Had zsoldját (goszudarevo zsalovanje = a cári fizetést) a Kis-Oroszország-i városokból, falvakból kell majd összegyűjteni, a 60 ezres lajstromból kimaradtakat „*usztroity na pasnju!*” (= földhöz kötni, azaz,

¹⁶ Акты ЮЗР, т. IV. 50–51.

¹⁷ Акты ЮЗР, т. IV. 94–103. – „его царское величество ... все Войско Запорожское пожалует, ... государские грамоты на волности ваши дать велит, тогда вы смотр меж собою учините, кто будет казак или мужик, а чтоб число Войска Запорожского было 60000. ...”; Акты ЮЗР, т. IV. с. 108–109. – Vigovszkij kérése: „... послать ныне комиссаров для переписки козаков” ... „ныне де много именуется козаков, как реестру нет”. A komiszárok fegyveres katonasággal érkezzenek kozák földre, hogy elejét vegyék mindenféle lázadásnak („чтоб ... бунтов никто всчинять не держал и не смел”)

jobbágynak írni!)¹⁸ – határozta meg a cári ukáz a gyakorlati tennivalókat. Seremetyev vajda azonnal nekilátott a parancs végrehajtásához, durva, erőszakos, kíméletlen akciókkal szándékozott megoldani a megoldhatatlant.¹⁹ Ukrajna elkozákosodott társadalmát kozák és nem–kozák tömbre igyekezett szétválasztani, törekvése – ahogyan az várható volt – a nyugtalanságot, lázadózást váltotta ki. Az oroszellenesség, ill. az oroszpártiság érzését korbácsolta fel Ukrajnában.

A kozák kérdés nem lokalizálható csak a Dnyeper vidékére, a konfliktus nemzetközi vonatkozásairól sem szabad megfeledkezni. A Rzeczpospolita és Oroszország érdekei feszültek egymással szemben. Sem a Rzeczpospolita, sem Oroszország nem egyezhetett bele az önálló, független „Kozákország” = Ukrajna születésébe, mert a Rzeczpospolitának is, Oroszországnak is kizárólag engedelmes kozákokra, azok fegyveres erejére volt szüksége. Ugyanis, ez a „kozák-többség” kellett ahhoz, hogy az egymással viaskodó Rzeczpospolita – Oroszország a maga javára döntse el a háború kimenetelét. Logikus, hogy mindkét fél bevetette a hűség „megvásárlására” szánt eszközt, a szabad katona–paraszti életmódot garantáló lajstromozást. A kozák kiváltságolás pusztán ténye – akár egyik (lengyel), vagy akár a másik (orosz) oldalon próbálkoztak is vele – eleve magában hordozta a kozákságon belüli viszálykodás okait, de módot nyújtott arra is, hogy a kozákság a beígért és elvárt jutalom fejében, hol ide, hol oda hajoljon.

Oroszország számára Ukrajna, mint Kis-Oroszország, mint annektálandó terület létezett, ahol a cári szolgálatban álló, cári kiváltságokban részesülő, autonómiát élvező Zaporozsjei Had a stratégiaileg fontos ukrajnai városokban állomásozó cári katonasággal együttműködve vigyáz a belső rendre és hadakozik a külső ellenséggel. Egyszóval: Moszkva a lajstromozott kozákokat a cári akarat, a cári politika feltétlen végrehajtóinak tekintette, akik a cári fizetség és privilégiumok fejében az Ukrajnában meghonosítandó orosz társadalmi rend kereteibe illeszthetők.

A Rzeczpospolita számára a Dnyeperen inneni és túli Ukrajna a Rzeczpospolitából kiharított, visszavívandó területnek számított, amelyet a lengyel–litván hadak sem 1656-ban, sem 1657-ben visszaszerezni képtelenek voltak. Ezért 1658-ban „új kozák politikával” próbálkoztak, az eddigi, csak társadalmi előnyökkel kecsegtető privilégiumokon túlmenően, a Zaporozsjei Hadnak „országot” ígértek. Konkrétabban: a Rzeczpospolitán belül, a lengyel, a litván mellé, harmadik, országalkotó elemként, a három ukrajnai vajdaságból (kijevi, csernyigovi, braclavi) álló „Rusz Nagyfejedelemséget” ajánlották Vigovszkijéknak. A gadjacsi (hadziaczi) unióval²⁰ deklarált Rusz Nagyfejedelemség (1658. szeptember 6/16-án, ratifikálva 1659. június 10-én Varsóban: „Approbacya Kommissyi Hadyackiey”²¹) lett volna az a kozákállam, amely a dualista Rzeczpospolita államszervezetet trialistává formálta volna. Tekintettel arra, hogy a magyar történeti szakirodalomban ismeretlen ez a fontos államdokumentum,

¹⁸ Акты ЮЗР, т. VII. СПб, 1872. 200–202.

¹⁹ Акты ЮЗР, т. IV. 179–180., 188–193. stb.

²⁰ Volumina legum IV. 637–644.

²¹ Volumina legum IV. 644–656.

rövid tartalmi kivonatát közreadjuk. (A szövegben szereplő számok a lengyel törvénygyűjtemény oldalszámait jelölik.)

„KOMMISSYA HADIACKA” – Hadziaczi (gadjacsi) egyezmény

Hogy fennmaradjon „az örökérvényű és a soha fel nem bontandó béke” (pokoy wieczny, y nigdy nie rozerwany) ilyen megállapodás született az alábbi feltételekkel:

A hit, a vallás, a tudomány területén

„A Régi Görög Vallás” (Religia Grecka Starożytna) háborítatlan legyen, abba az állapotba kerüljön vissza, amikor „a régi Rusz a Lengyel Koronához csatlakozott” (starożytna Ruś do Korony Polskiej przystąpiła – 638.). Vallásuk szabad gyakorlata engedélyezett legyen, ahol „a Rusz nép nyelve elterjedt” (język narodu Ruskiego zasięga – 638.), ott minden lengyel és litván városban, kisvárosban, faluban nyelvhasználatuk biztosított legyen éppúgy, mint a sejmeken, a hadseregben, a bíróságokon és a templomaikban is. „libere et publice”, mint a római rítusúak esetében.

Szabad legyen új „görög szertartású templomokat, monostorokat” létesíteni (moc wolnego erygowania – 638.), a régi, vita tárgyát képező egyházi épületek, intézmények (templomok, egyéni alapítású monostorok, egyházi jellegű magán-alapítványok) sorsáról egy kétoldali bizottság fog dönteni.

A „Római hit” (fides Romana) szabad gyakorlása a kijevi, a braclavi és a csernyigovi vajdaságok területén biztosított legyen, „a római vallású királyi alattvalók felett” „a görög vallású jurisdikció” nem lehet illetékes. (638.)

A kijevi metropolita négy lengyel (a łucki, a lwowi, a przemysli, a chełmi püspök) és egy litván (a mscislawi püspök) görög vallású főpappal együtt a szenátus tagja lesz. A kijevi metropolitát a lwowi érsek utáni hely illeti meg a szenátusban, a többi püspöknek kijáró szenátusi hely a későbbiekben kerül kijelölésre. (639.)

A kijevi, a braclavi és a csernyigovi vajdaságokból kikerülő szenátorok (vajdák, kastellánok) ottani születésű nemesek legyenek, a kijevi vajdaság szenátorai, főhivatalnokai – ezen kívül – csak „görög rítusúak”, a braclavi és a csernyigovi vajdaságbeli szenátorok, főhivatalnokok a vallás tekintetében váltsák egymást. „A Görög Rítusú” szenátort „Senator Ritus Romani” kövesse és viszont.

A lengyel és litván városokban, ahol „Görög Rítusú Templomok” működnek, ott a görög vallású lakókat ugyanolyan jogok, szabadságok illessék meg, mint „a rómaiakat” (zarowno Mieszczanie tak Rzymscy), a „görög reliigiójúak” magisztrátusba való bekerülését akadályozni tilos (do Magistratu przeszkoda bydz nie ma – 639.).

Kijevben – ugyanolyan szabadságjogokkal, jogosultságokkal, mint amilyenek a Krakkói Akadémia bír – akadémia létesül egyetlen feltétellel: a Kijevi Akadémián „ariánusok, kálvinisták, lutheránusok”, professzorokként sem, diákokként sem tartózkodhatnak.

Egy másik, később megjelölendő városban működő akadémia alapítására is sor kerülhet, ugyancsak azzal a kikötéssel, hogy „a szektások” (ariánusok, kálvinisták, lutheránusok) az akadémián nem taníthatnak, nem tanulhatnak, nem hivatalnokoskodhatnak.

A szükségesnek megfelelő számban működhetnek ott gimnáziumok, kollégiumok, iskolák és nyomdák, minden nehézség nélkül újak alapítására is sor kerülhet (bez trudności stawić będzie wolno – 639.).

A politika területén (a háború lezárása)

A királytól és a Rzeczpospolitától elszakított hetman a Zaporozsjei Haddal együtt visszatér a király és a lengyel, litván rendek hűségére, a mindkét oldal által elkövetett bűnökért felelősségre vonás nem lesz, „örök amnesztia” (wieczna amnysta – 640.) lép életbe, amely „a legkisebb embertől a legnagyobbakig” (od naymnieyszego do naywięszego – 640.) kiterjed, beleértve természetesen a Zaporozsjei Had egészét, de a nemesi származású, lengyel, litván tisztségviselőket is. Senki, „a legkisebb, de a legnagyobb se” nem forral bosszút a háború miatt elszenvedett sérelmekért, se nyíltan, se titkon.

Az amnesztia érvényéből adódóan a javak, a tulajdon tisztelete szent dolog legyen (A iako rzecz sama tak y Imię samey Amnystyi powinno bydź sanctum” – 640.) „A dolgok és a személyek” a háború előtti helyzetbe „állíttassanak vissza” (in pristinum statum res et personae .. restituuntur – 640.), az egységnek, a jognak ugyanolyan értelme és érvénye legyen, mint korábban. Aki a közrendet akár publice, akár privatim megsérteni merészeli, úgy, ennek az egyezménynek erejénél fogva felelősségre vonandó és büntetendő (violator Pactorum poenis ma subiacere – 640.).

A Rzeczpospolita területi egysége, „amint az a háborút megelőzően létezett (Wszystka Rzeczposp: ... tak iako była przed wojną – 640.), helyreáll, azaz „a Lengyel, a Litván, a Rusz Nagyfejedelemség és a hozzájuk kapcsolt tartományok népeinek egysége helyreállíttassék” (Narodu Polskiego, y W. X. L[itewskiego] y Ruskiego, y Prowincyi do nich należących restitatur in integrum – 640.), háború előtti szabadságjogaikat nyerjék vissza, az írott jog (Prawa opyisany) semmiben se csorbuljon, az írott jog érvényesüljön az állami ügyek intézésében, a bíróságokon, „a Lengyel Királyok, Litván és Rusz Nagyfejedelmek szabad választásain” (w radach, w sądach y wolney Elekcyi Panow swoich Krolow Polskich, y Wielkich X. Lit. y Ruskich – 640.) Amennyiben a Rzeczpospolitával nem határos országok között háború törne ki, úgy a Rzeczpospolita népei külön-külön szabadon dönthetnek arról, hogy beavatkoznak-e a konfliktusba, részt vesznek-e a háborús eseményekben. A Rzeczpospolita a jövőben, mint „egy test, egy és oszthatatlan Republica-ként” kell, hogy létezzen, ahol nincs helye semmiféle vallási ellentétnek, ahol a szabadságjogok a maguk teljességében érvényesülnek.

A Zaporozsjei Had létszáma 30 ezer lesz, a hetman kötelessége a regiszter összeállítása. 10 ezer kozák közvetlenül a hetman parancsnoksága alá tartozik, fizetségüket a szejmi határozatokban megállapított adókból fedezik. A kozákok tartózkodási helyein, a kijevi, a braclavi és a csernyigovi (kiewi, braclawi,

czerniechowi) vajdaságokban, szükség esetén zsoldosok toborozhatóak. A Zaporozsjei Had ezekben a vajdaságokban a lengyel királyok által adományozott valamennyi privilégiumát visszakapja, „a régtől fogva létező szabadságaikat és szokásaikat” visszanyeri, azok megerősítésre kerülnek. (Woysku wszelakie wolności Przywilejami Nayiaśnieyszych Krolow Polskich nadane konfirmuie – 641.) A királyi emberek, a sztaroszták, az alsztaroszták és más hivatalos személyek semmilyen ürügy alatt a kozák kisvárosoktól, a kozák falvaktól, sőt a kozák házaktól semmiféle adót nem szedhetnek. Halászat, vadászat, pálinkafőzés és egyéb mezeti foglalatosság „a régi szokásoknak megfelelően” engedélyezett a kozákok számára. A „katonaemberek” (ludzie Rycerscy), „a legkisebb éppúgy, mint a legnagyobb” minden adó, vám, illeték fizetése alól Lengyelországban is, Litvániában is mentesülnek. Királyi és földesúri bírások alá nem esnek, ehelyett a kozákok, „a Rusz Hadak hetmanjához” (Hetman Woysk Ruskich – 641.) tartoznak. „A Rusz Hadak hetmanját” megilleti az a jog, hogy a szolgálatban kiváló kozákokat nemesítés céljából előterjessze a királyhoz (presentować będzie ... godnych Kleynotu Szlacheckiego – 641.) figyelembe véve azt a körülményt, hogy a kozáknemesítés ezredenként nem haladhatja meg a száz főt.

A kijevi, a csernyigovi és a braclavi vajdaságok területén se lengyel, se litván, se idegen (külföldi) katonák nem tartózkodhatnak, „a Rusz Hadak hetmanjának” a parancsnoksága alá adott idegen zsoldosok ellátásáról a fenti vajdaságokban fekvő királyi és egyházi birtokok gondoskodnak. A „Rusz Határainak védelmére”, illetve háború esetén küldött királyi segélycsapatok főparancsnoka a „Rusz Hetman”. (641.)

Rusz Nagyfejedelemség (= a Litván Nagyfejedelemség mintájára történő) megszervezése

A kijevi, a braclavi és a csernyigovi (kiewi, braclawi, czerniechowi) vajdaságokból álló Rusz Nagyfejedelemség első szenátorának, élete fogytáig „a Rusz Hadak hetmanja” számít, annak halála után, a helyben szabadon választott és a királyhoz felterjesztett négy hetmanjelölt közül a király dönt a leendő hetman személyéről. Ebből a választási folyamatból a mostani hetman fiútestvéreit sem szabad kizárni. (642.)

Pénzverde működhet és mindenféle pénz verése (mennica dla bićia wszelakich pieniędzy w Kijowie – 642.) engedélyezett Kijevben, vagy a szűkésztől függően, más városban is, de ugyanolyan pénzláb szerint és „Királyi ábrázolással” történjen kibocsátásuk, mint ahogyan az Lengyelországban és Litvániában szokás.

Bármilyen ellenséggel való tárgyalás lefolytatásához, azokkal szembeni intézkedések, döntések meghozatalához „együttes (közös) Radára” (= közös szejmre) van szükség.

A „három Népek együttesen törekednie kell” (Starać się maia te trzy Narody spolne – 642.) arra, hogy a Rzeczpospolita számára is biztosított legyen a Fekete-tengeren a szabad hajózás.

„Ha a Moszkvai Cár Öfelsége a Rzeczpospolita Tartományait nem akarná visszaadni” (Jeżeli Car Jego Mśc Moskiewski Prowincyi Rzpłtey przywrócić nie

zechce...), vagy esetleg rátámadna a Rzeczpospolitára, akkor a Lengyel Korona, a Litván Nagyfejedelemség és a Rusz Zaporozsjei Hada egyesült erővel, közösen harcol ellene (łączyć się y woiować będa – 642.).

A hetman a Zaporozsjei Haddal egyetemben minden külső „protekciótól” (= támogatótól, szövetségéstől – odstapiwszy wszelakicz protekcyi) elfordul és mostantól fogva Király Ófelségéhez, utódaihoz és a Rzeczpospolitához „örök alattvalói engedelmesség és hűség” (w wierności y poddaństwie posłuszeństwie ... wiecznymy czasy – 642.) fűzi, a „Krimi Kánnal” „testvériséget” (Braterstwo) soha nem fogad. Külföldi követeket a hetman nem fogadhat, ha mégis megtörténne, a követeket azonnal Király Ófelségéhez kell továbbküldenie, maga a Zaporozsjei Had viszont csak a király előzetes engedélyével tisztázhatja esetleges vitáit „a külső országbeliekkel”.

A hetman személyes garanciája mellett a háború miatt elmenekült, lakóhelyükről elűzött emberek biztonságosan hazatérhetnek, konfiskált földjeiket (ingatlanjaikat) visszakapják, a lengyel és litván hadakban küzdő katonákat anyagiilag kárpótolják. A kijevi, a braclavi, a csernyigovi, a podóliai vajdaságokban, a Litván Nagyfejedelemség területén és Belorussziában (na Biały Ruśi) lévő „Római Rítusú” püspökségek, prépostságok, plébániák, kolostorok, alapítványok a Zaporozsjei Had által okozott anyagi veszteségeik kompenzációjára számíthatnak. A vitás kérdéseket kétoldalú tárgyalásokon kell rendezni. A három vajdaság nem kozák lakossága számára „külön Tribunal” (Főbíróság) létesítendő, de az ovrucsi (Owruć) és a zsitomiri (Zytomierz) sztarosztaság lakóinak ügyeiben továbbra is a sztarosztai bíróság járhat el. (642–643.) „Az országégés idején keletkezett”, valamennyi rablás, fosztogatás, gyilkosság stb. miatt perre vitt ügy (wszystkie Processy ... pod czas wnętrnych Zapałow poczynionych – 643.), akár a városi, akár a „nemesi” (= ziemskie), akár a fellebbviteli bíróságokra adták be azokat, és amelyeket leginkább a kijevi, a braclavi és a csernyigovi vajdaságokban követtek el – tekintsék semmisnek (cassantur – 643.).

Mivel a „Hetman a Zaporozsjei Haddal és a vajdaságokkal együtt” (= a Rusz Nagyfejedelemséget alkotó három vajdasággal) minden külső ország „pártfogásától elszakadt” és „szabadokként, mint a szabadok, egyenlőkként, mint az egyenlők, becsületesekként, mint a becsületesek”, azaz független, szuverén népként léteznek (oderwane wszystkie insze postronnych narodow protekcyje odrzuca, ... wolni do wolnych, rowni do rownych, y zacni do zacnych powracaia) Király Ófelsége és a Rzeczpospolita a „Rusz Népének” lehetővé teszi (kegyesen engedélyezi), hogy saját, a szenátori rendhez tartozó (cum dignitate Senatoria), „pecsételési joggal bíró” kancellárjaik, alkancellárjaik (= pieczętarzy), marsalljaik, kincstárnokaik legyenek, akik az alkotmánnyal, a szejmi határozatokkal, a királyi rendeletekkel, az érvényes privilégiumokkal összhangban tevékenykedjenek. A király adományleveleinek, akár egyházi, akár világi személyek, intézmények számára lettek azok kiállítva, a királyi ítéleteknek, a szejmi döntéseknek az ottani hivatalviselők érvényt szerezzenek. Amennyiben a Rusz Nagyfejedelemség privilégiumaival ellentétes határozatok, rendeletek kerülnének ki a lengyel, vagy a litván kancelláriáról, azon túlmenően, hogy az iratok érvénytelenek, a hibát vétő kancellária „10 ezer litván kopa” (1 kopa, kopa = 60 litván garas) pénzbüntetést is fizessen. (643.)

Ennek a megállapodásnak az érvényességét a tárgyaló biztosok (kommissarze) és a „Rusz Fejedelemség Hetmanjának, Kegyelmes urának” esküje és sajátkezű aláírása igazolja, de ezt a következő szejmen a szenátus részéről a gnieznói érsek, „a Korona prímása”, a vilnai püspök, a két lengyel – két litván hetman, „mindkét nép kancellárja”, a képviselők háza részéről a marsall fogja még esküjével megerősíteni. (644.) A Zaporozsjei Had előjárósága (starszyzna), az ezereskapitányok, a századosok a szejm befejezése után mondják el az eskü szövegét a helyszínekre küldött biztosok előtt. (644.)

Ez a gadjacsi (hadziaczi) egyezmény azt a célt szolgálja, hogy a „közjog” (Prawo pospolite), ami a szejm által megerősített alkotmányban rögzítve van, maradéktalanul érvényesüljön, semmiben ne sérüljön, félreértések ne keletkezzenek.

„A Rusz hetmani buzogány alá” állandó adományként a csigirini (Czychyryn) sztarosztaság tartozzon éppúgy, mint „Bohdan Chmielnicki” idején. „A Rusz Hadak Hetmanjára” a királyi udvarban való tartózkodási kötelezettség nem vonatkozik. (644.) A kijevi, a braclavi és a csernyigovi vajdaságokból álló Rusz szejmjének (országgyűlésének) az összehívására a Rzeczpospolita szejm befejezése után kerít sort a király.

***

A dokumentummal megismerkedve szinte természetesnek véljük, hogy Gadjac megítélésében a lengyel, az ukrán és az orosz történészek nem jutottak közös álláspontra mind a mai napig. Úgy gondoljuk – kívülállóként, de a problémát érzékelő történészként –, hogy az eltérő vélemények egyik oka abban rejlik, hogy Gadjacot egyesek úgy állítják be, mintha a válságba került, „beteg” Rzeczpospolita gyógyírhoz jutott volna. Gadjac révén bizonyította megújulási szándékát, kompromisszumkészségét, erőre kapott. A Rzeczpospolita föderációs alapon történő átszervezésének irányába az első lépéseket meg is tette a lengyel–litván állam – ezen vélemények szerint –, de ezt a pozitív folyamatot meggátolta Moszkva, illetve a Moszkva által félrevezetett kozákság. Hadd kérdezzük meg: amennyiben elfogadjuk az ukrán történész kollégák „Ukrajna független állammá válásának” tézisé,²² úgy a Rzeczpospolita trialista átszervezése megfelelt a kozák igényeknek? Nyilvánvalóan, nem! A Vigovszkij ellen fegyveres konfliktust is vállaló balparti ezredek az önálló Ukrajna megteremtéséért küzdöttek? Nyilvánvalóan, nem! De kételyünk van abban a vonatkozásban is, hogy a trializmus-sal egy valóságos föderalista államalakulat született volna. Kérdésként merülhet fel az is, hogy a tervezett „három nép köztársasága” egyenjogú és egyenrangú népek országa lett volna? Tudván például azt, hogy a lengyel–litván álláspont a kozák kérdésben 1648 után többször is eltért egymástól. A Rusz Nagyfejedem-

²² Степанков В. С.: Українська революція 1648–1676 рр. У контексті європейського революційного руху XVI–XVII ст.: Спроба порівняльного аналізу In: «Український історичний журнал» (УІЖ) 1997/1. 3–21., Смолій В. А. – Степанков В. С.: Українська національна революція 1648–1676 рр. крізь призму століть. «УІЖ» 1998/1. 3–24., «УІЖ» 1998/2. 3–25., «УІЖ» 1998/3. 3–12., Смолій В. А. – Степанков В. С.: Українська національна революція XVII ст. (1648–1676) Київ, 1999.

séggel bővült, de az 1657-ben kivált Porosz Hercegséggel szűkült, új Rzeczpospolita kardinálisan megoldotta a kozák problémát?²³ Nyilvánvalóan nem, hiszen a Rusz Nagyfejedelemség életre hívása – a törvényesítése ellenére is²⁴ – csak terv maradt, egy be nem váltható politikai program.

De miért nem volt vonzó az egész Zaporozsjei Had számára a Gadjacs kínálta alternatíva? Talán nem tévedünk, ha kijelentjük: a kozák kérdés nem államjogi, nem államszervezési, hanem társadalmi, szociális probléma volt és maradt elsősorban. A katona–paraszti, vagy ha tetszik a paraszt–katona társadalmi státusához, a nemes és jobbágy közötti átmeneti állapotához (nem–nemes, de nem–jobbágy, a Dnyeper–menti régióhoz kötöten élő, kiváltsággal bíró kozák) ragaszkodott mindig a kozák tömeg.

Tény, hogy a „gadjacsi unió” sokat ígérő program volt a Zaporozsjei Had korábbi megállapodásaihoz képest, de az csak a kozákság elitjének mutatott fel vonzó perspektívát, a tömegeknek nem. Ezen a ponton is akad némi probléma: a lengyel király elé felterjesztett hetmanjelöltek közül, a király által kiválasztott kozák hetman tekintélye, befolyása a szenátusban, vajon ellensúlyozta volna a krakkói vagy vilnai kastellán szavát? Bizonyára ezúttal is nemleges a válasz.

Úgy látjuk, hogy „1658 – Gadjacs” a Zaporozsjei Had 1649-es zborovi, 1651-es belocerkovi, 1654-es perejaszlavi, 1656-os gyulafehérvári, 1657-es korszunyi, 1658-as gadjacsi, 1659-es II. perejaszlavi szerződéseinek a folyamatába illeszkedik, legalábbis abból a szempontból, hogy valamennyi egyezményben kijelölésre kerültek azok az országrészek, ahol érvényesülhettek a kozák privilégiumok, ahol a kozáksággal szerződő állam (lengyel, orosz, Rákóczi, mint a potenciális lengyel király, svéd, orosz) garantálta a Zaporozsjei Had autonómiáját. Autonómiáját, de nem a függetlenségét, nem a szuverenitását! (Hogy ez az autonómia széleskörűen avagy korlátozottan érvényesült, az másodlagos kérdés.²⁵) Gadjacs sem kínált függetlenséget, annak ellenére, hogy az ukrainai három vajdaság²⁶ lakossága „a Rzeczpospolia egyenrangúsított 3. népének” vallhatta magát. Éppen a gadjacsi unió várakozástól elmaradt hatékonysága bizonyítja azt, hogy a Rzeczpospolia „állami kibővítése” sem volt elegendő a Zaporozsjei Had belső kohéziójának visszaállítására, ami az „ukrán nemzeti állam” megszületésének elengedhetetlen feltétele lett volna.

Egy történelmi paradoxont vélünk Gadjacs kapcsán felfedezni: a lengyel király és nemesség által irányított állam– és társadalomszervező folyamat Ukraj-

²³ Витебская старина т. 4. Витебск, 1885. 93., *Абцедаарский Д. С.*: Белоруссия и Россия. Очерки русско–белорусских связей второй половины XVI–XVII в. Минск, 1978. 182–185.

²⁴ Volumina legum IV. 637–644. Кулаковский, Петро: Козацьке посольство на сейм 1659 року // Гадяцька унія 1658 року. (Гл. ред.: Сохань П.) 109–127. – A gadjacsi szerződés megerősítésére Varsóba az 5 főkövet („Konstanty Wyhowski, Theodor Wyhowski (Ivan Wyhowski testvérei), Jan Hrusza, Tymosz Nosacz, Hrehory Lesnicki”) 511 fős kísérettel érkezett.

²⁵ *Gebei Sándor*: Степень независимости Украинского гетманства (середина XVII века) In: Московия: специфика развития – Muscovy: The Peculiarities of its Development. Ed.: *Szvák, Gyula*. Вр., 2003. 183–194.

²⁶ A nagyhírű és tekintélyes Mihail Grusevszkij Kelet–Ukrajnával azonosítja az Rusz Nagyfejedelemséget. A 17. századi értelmezés szerint Podólia, Volhínia, Vörös–Rusz nem képezte Ukrajna részét! – *Грушевский М. С.*: Иллюстрированная история Украины. (Печатается по изданию 1913 года) Москва, 2001. 327–328.

nában csak akkor hozhatott volna eredményt, ha az általa nobilitált kozák-nemességre támaszkodhatott volna és hatalmát a kozák-nemesség révén képes lett volna a közkozátság, illetve a kozákságból kimaradt tömeg felett érvényesíteni. Erre a Rzeczpospolitának semmi esélye sem volt, mert ennek a merész, nagyszabású ideának a realizálásához alkalmatlan volt Ukrajna nemesség nélküli, „félíg–kiformálódott társadalma (half–formes society)”²⁷ – ahogyan azt találoán nevezte Orest Subtelny ukrán származású történész. Valóban: hogyan is képzelhette Varsó a nemesi vezetést biztosítani egy olyan „országban”, a Ruzs Nagyfejedelemségben, ahol a braclavi vajdaság lakosságának kb. 0,5%, a kijevi vajdaság lakosságának kb. 1%-a volt nemesi jogállású?²⁸ Ezt a „félíg kiformálódott” társadalmat lengyel–litván mintára átalakítani, egy *nemesség – kozákság – városlakók – jobbágyság* tagozódású társadalommá átformálni a 10 éve folyó lengyelelles belháború miatt, eleve kudarcos próbálkozásnak tekinthetjük.

Az ukrajnai eseményekhez kapcsolódik a Zaporozsjei Had vezetőségének Európához intézett kiáltványa,²⁹ amellyel Vigovszkij hetman és társai az európai (politikai, nem földrajzi értelemben) közügyek szintjére próbálták emelni a kozákság igazságos küzdelmét. Azon az alapon, hogy Európa Svájcot és Hollandiát szuverén államoknak elismerte és szuverén államokként kezeli, „Kozáksországot” is pártfogolhatná, önálló állammá válását támogathatná – példálózgattak Hollandiával Vigovszkijék ebben a manifesztumban.

A felhívás magától értetődően visszhang nélkül maradt, mert senkinek nem állt érdekében a 30 éves háborút lezáró vesztfáliai békerendszert háborgatni. Az európai nagy háború keretein kívül maradt országok, a Rzeczpospolita és Oroszország vitája nem foglalkoztatta Európát, összeurópai ügyé így az nem is válhatott. A Zaporozsjei Had a két szomszédos nagyhatalom (Rzeczpospolita, Oroszország) közötti ingadozása, két tűz közé ékelődése, erejének megosztottsága, majd felmorzsolódása a szomszédos országokkal szembeni kiszolgáltatottságát egyre csak fokozta.

Úgy tűnik viszont, hogy Vigovszkijék Hollandiára tett célzása bő három évszázaddal később a posztszovjet ukrán, nemzeti történetírásban életre kelt. Valerij Sztjepanov professzor (Kamenyec–Podolszk-i Egyetem) és Valerij Szmolij akadémikus (ma a NANU Történettudományi Intézetének igazgatója) 1990-es években publikált munkáiban átértékelésre került a „viháros 17. század”. Sőt, a jelenkori ukrán, nemzeti történetírás tudományosan megoldottnak véli a problémát 1998 óta, amikor is a független, ukrán, nemzeti állam születésének 350. évfordulójának évében summázták az eddigi részeredményeket. Valerij Sztjepanov és Valerij Szmolij „mindenkit meggyőző” konklúzióit Ukrajna Nemzeti Tudományos Akadémiája elfogadta, azokkal egyetértett, azokat mintegy hivatalosította. Megállapításuk szerint, a Bogdan Hmelnyickij vezette kozák

²⁷ Subtelny, Orest: *Ukraine – A History*. Toronto, 1988. 143.

²⁸ Kamiński, Andrzej: *The Cossack Experiment in Szlachta Democracy in the Polish–Lithuanian Commonwealth: the Hadiach (Hadziacz) Union*. //Harvard Ukrainian Studies (HUS) 1977 June (N 2) 178. és 180.

²⁹ Архив ЮЗР III/6. 362–369. ; Чухліб Т.: Гадяцька угода 1658 р. та ідея її відновлення в українсько–польських стосунках другої половини 17 ст. «УІЖ» 2008/3. 51–52.

felkelés már 1648-ban az ukrainai nem-kozák lakosságtól támogatottan nemzeti felkeléssé, majd nemzeti felszabadító (lengyelelles) háborúvá alakult át, ami 1648-ban már az önálló, nemzeti, ukrán állam megszületését eredményezte. Ez az új ukrán állam (de facto igen, de jure nem létezett!) miközben hol a lengyelekkel, hol az oroszokkal, hol a törökök–tatárokkal élethalál küzdelmét vívta a nemzeti létéért 1676-ig, az ukrán társadalom és gazdaság gyökeres átalakítására is kísérletet tett. Nekilátott például a majorsági–robotoltató gazdálkodáson (фільварко–панщинна система господарства) nyugvó gazdasági – társadalmi modell likvidálásához, az új, kozák és paraszti kisbirtokrendszer megteremtéséhez (дрібна козацька и селянська власність на землю) és utat nyitott a szabad bérmunka lehetőségének.³⁰ Tehát, 1648–1676 között „kozák felkelés – felszabadító háború – nemzeti felszabadító háború – önálló nemzeti állam – ukrán nemzeti forradalom” folyamat zajlott Ukrajnában.³¹

Az „Ukrán forradalom” (így nagybetűsen!) a németalföldi forradalommal³² mutat leginkább hasonlóságot – állítja Szmolij, Sztjepankov. A szerzőpáros a németalföldi – ukrán forradalmak rokoníthatóságáról árulkodó bizonyítékokat összesen 9 pontba sűrítette. A formális azonosságok (a több évtizedes időtartam, a vallás mozgósító ereje, a háború kegyetlen formái, a fegyveres és a diplomáciai küzdelmek váltakozása stb.) mellett a lényegét érintő párhuzamosság abban rejlik – a tanulmány készítői szerint –, hogy mind a németalföldi, mind az ukrán nemzeti állam nem ölelte fel a „teljes etnikai térséget”. Ebből pedig az következik, hogy a forradalom magterületét Németalföldön Holland, Frízland tartományok, Ukrajnában pedig a Dnyeper mente képezte, és az államhatárokat „nem a nyelvi–nemzeti, hanem a földrajzi határoknál” húzták meg. Ebből adódóan mindkét állam kiszolgáltatottá vált a „geopolitikai tényezőknek”, a szomszédos hatalmaknak.³³ Ukrajnában, de már csak a Dnyeper jobbpartján, az „ukrán állami intézmények” egészen 1676-ig működtek, az 1668–1676 közötti háborút már nem élték túl. A „Jobbpartot” a „lengyel, a krími, a török és az orosz hadak” –

³⁰ Смолий В. А. – Степанков В. С.: Українська національна революція 1648–1676 рр. крізь призму століть. «УІЖ» 1998/3. 6–7.

³¹ Смолий В. – Степанков В.: У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII ст. Київ, 1992.; Смолий В. А. – Степанков В. С.: Правобережна Україна у другій половині XVII – XVIII ст.: Проблема державотворення Київ, 1993; Смолий В. А. – Степанков В. С.: Українська державна ідея: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ, 1997; Смолий В. А. – Степанков В. С.: Українська національна революція середини XVII ст.: проблеми, пошуки, рішення. Київ, 1999.

³² Степанков В. С.: Українська революція 1648–1676 рр. у контексті європейського революційного руху XVI–XVII ст.: спроба порівняльного аналізу. In: «Український історичний журнал» («УІЖ») 1997/1. 3–21.; Смолий В. А. – Степанков В. С.: Українська національна революція 1648–1676 рр. крізь призму століть. «УІЖ» 1998/1. 3–24., «УІЖ» 1998/2. 3–25., «УІЖ» 1998/3. 3–12.; Смолий В. А. – Степанков В. С.: Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.), Київ, 1999.

³³ Смолий В. А. – Степанков В. С.: Українська національна революція 1648–1676 рр. крізь призму століть. «УІЖ» 1998/3. 11.

ebben a sorrendben feltüntetve! – totálisan elpusztították, az önálló állami lét feltételei megszűntek.³⁴

Végülis „a forradalom az ukrán nemzet vereségével zárult” – szögezik le az ukrán nemzeti historiográfia meghatározó személyiségei –, hiszen nem sikerült megőrizni „az ukrán államot az etnikai határai között”, „Ukrajna függetlensége” odaveszett.³⁵ A vereséget magyarázó okok közül Szmolij és Sztjepanov a legfontosabbaknak a környező országok (Rzeczpospolita, Oroszország, Krími Kán-ság, Oszmán Birodalom) állandó agresszióját, a szabad kozákság (= a szicsiek) 1658–1675 közötti destruktív politizálását, az „alsó társadalmi rétegek nagymértékű lumpenizálódását”, anarchiára való hajlamát (великі масштаби люмпенізації суспільства ... соціальних низів), az „irányító elit államépítésben hiányzó tapasztalatát”, a „nemzeti állameszme” meggyökeresedésének a félbeszakadását, az egységet megőrző és fenntartó „nemzeti és államérdek” háttérbe szorulását, és az egyéni és csoportérdekek mentén széttagolt elit „buzogányért” (= a hetmanságért) folytatott testvérháborúját stb. tartja.³⁶

Jelentősége a forradalomnak mégis óriási – állítják a szerzők –, mert a forradalom világra hozta „az ukrán nemzeti államot”, s nem a „kozák államot”. (A „kozák” jelzővel ellátott szóösszetételek, mint pl. a „kozák felkelés”, a „kozák háború” tagadják az össznemzeti jelleget, ezért használatától el kell tekinteni!) A forradalom tudatosította mindenkiben az „Ukrajna nevet” az „Orosz nép” kifejezés mellett.³⁷

Vajon, az ukrán történetírás új tudományos tétele, a „17. századi ukrán nemzeti forradalom” koncepciója kiállja-e a tudományosság próbáját?

Az orosz (moszkvai, pétervári) történészek teljes mértékben azonosulnak az „Ukrajna újraegyesülése Oroszországgal”, „az ukrán – orosz testvéri népek újraegyesülése” SZKP párthatározattal megerősített tézisének elvetésével, ám a kijevi, lvovi stb. kollégáikat óvatosan arra is figyelmeztették, hogy a 17. századi Ukrajnában dúló háborúkat csak egyoldalúan, csak a saját – a „nemzeti”, a vitathatóan „ukrán” – szemszögből értékelni nem szakszerű. Például az „ukrán”, mint nemzeti jelző definiálása a lengyel, az orosz, a krími, a török egyenrangúsított ellenségképtől való elhatárolódással történik, ami elfogadhatatlan. „Munka hipotézisnek” (рабочая гипотеза) talán elfogadható az ukrán álláspont – jelentették ki az orosz kutatók –, ám megvitatásuk közös szakmai fórumokon elengedhetetlen.³⁸ A közös szándéknak bő tíz évvel később kézzelfogható ered-

³⁴ Смолий В. А. – Степанков В. С.: Українська національна революція 1648–1676 рр. кризь призму століть. «УІЖ» 1998/3. 8–9.

³⁵ Смолий В. А. – Степанков В. С.: Українська національна революція 1648–1676 рр. кризь призму століть. «УІЖ» 1998/3. 10.

³⁶ Смолий В. А. – Степанков В. С.: Українська національна революція 1648–1676 рр. кризь призму століть. «УІЖ» 1998/3. 10.

³⁷ Смолий В. А. – Степанков В. С.: Українська національна революція 1648–1676 рр. кризь призму століть. «УІЖ» 1998/3. 10–11. A főbb tézisek megismételve: Степанков В. С.: 1648 рік: початок Української революції чи «домової війни» в Речі Посполитої. In: Україна в Центральнo-Східній Європе. Київ, 2003. 369–414.

³⁸ Lásd főleg Zaborovszkij L.V. és Jakovleva T. G. tanulmányait. *Заборовский Л. В.: Переяславская рада и московские соглашения 1654 года: проблемы исследования,*

ménye többek között az lett, hogy ukrán szerzők Ukrajna történetét orosz nyelven, Moszkvában 2008-ban kiadták, Kijevben pedig 2007-ben orosz történészek tanulmányai láttak napvilágot ukrán nyelven.³⁹ Ezeknek a tudományos népszerűsítő munkáknak a megjelentetése kétség kívül fontos esemény, de a tudományos életben nem jutottak nyugvópontra a viták, zajlanak a tisztázó eszmecserek.

A Kanadai Ukrán Intézet egyik vezető történészétől (Canadian Institute of Ukrainian Studies), Frank Sysyntől már 1995-ben (az UNESCO által Bogdan Hmelnyickij-évnek nyilvánított időben) komoly kételyek és pozitív kritikai észrevételek érkeztek Kijevbe az akkor még csak formálódó „ukrán forradalom” koncepcióhoz.⁴⁰ Sysyn professzor elsősorban az „ukrán” és a „nemzeti” jelzők használatának a jogosságát vitatta. Ezeket a fenntartásait később többször is megerősítette.⁴¹ Véleménye szerint a nyugati területek „elkozákosodása” híján eleve csorbát szenved az „ukrán” jelző, mint ahogyan a „nemzeti” is, mert a „kozákmentes övezetben” (a mi szóhasználatunk – G.S.) a slachta, a lengyel köznemesség háborítatlanul megőrizte pozícióit. Egyébként a kozákfelkelés nem a király, hanem a kis–királyok (lengyel főnemesek, mágnások) ellen irányult.⁴² Az ukrán történészek további kulcsfogalma – a „forradalom” – azért ingatag, mert a forradalom definitív tisztázása ukrán részről nem történt meg. Amennyiben a forradalom lényegét abban jelöljük meg, hogy „a fejlődés kontinuitásában radikális törés” következik be (major break in the continuity of development),⁴³ úgy Ukrajnában ilyen változás nem ment végbe, kivéve egyetlen területet, a „Mythos”-t (= a vallásideológiát) – állítja Sysyn. A Hmelnyickij–i intézkedések, „reformok” nem alkottak programot, azok csupán a társadalmi és a vallási, a pravoszláv egyházat ért sérelmeket igyekeztek korrigálni, „a fennálló társadalmi renden”, a nemes–kozák–városlakó–jobbágy társadalmi tagozódáson nem kívánták változtatni. Ez a nagyszabású kozák megmozdulás a korábbi kozákfelkelé-

---

Яковлева Т. Г.: Генезис государственной идеи в Украине на примере договоров с Польшей и Россией. In: Россия – Украина: история взаимоотношений. Ред.: *Миллер А. И., Репринцев В. Ф., Флоря Б. Н.* Москва, 1997. 39–49., 51–59.; *Яковлева Т. Г.*: Гадячский договор - легенда и реальность. <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/jakovl.htm> (Letöltve: 2010.08.04.)

³⁹ *История Украины: научно–популярные очерки.* Ред.: *Смольй В. А.* Москва, 2008., Нариси історії Росії Ред.: *Чубарян О. О.* Київ, 2007.

⁴⁰ *Sysyn, Frank: War der Chmel'nyckyj-Aufstand eine Revolution? Eine Charakteristik der „grossen ukrainischen Revolte” und der Bildung des kosakischen Het'manstaates* In: JBfGOE 1995/1. 1–18. Lásd még: *Bürgers, Jana: Bohdan Chmel'nyc'kyj und der Kosakenmythos in der postsowjetischen Ukraine.* In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (JBfGOE) 2002/1.* 79–80.; Legújabb: *Kappeler, Andreas: From an Ethnonational to a Multiethnic to a Transnational Ukrainian History.* In: *A Laboratory of Transnational History. Ukraine and Recent Ukrainian Historiography.* Szerk.: *Georgiy Kasianov, Philipp Ther.* Bp., CEU, 2009. 51–66.

⁴¹ *Sysyn, Frank: The Changing Image of the Hetman* In: JBfGOE 1998/4. 531–45.; Uő: *Bohdan Chmel'nyc'kyj's Image in Ukrainian Historiography since Independence* In: *Österreichische Osthefte, 2000/3–4.*; Lásd még: *Kasianov, Georgiy: Rewriting and Rethinking: Contemporary Historiography and Nation Building in Ukraine.* In: *Kuzio, Taras – D'Anieri, Paul: Dilemmas of State-led Nation Building in Ukraine.* New York, 2002. 29–46.

⁴² *Sysyn: JBfGOE 1995/1.* 5., 15.

⁴³ *Sysyn: JBfGOE 1995/1.* 5., 19. lábjegyzet

sektől abban különbözik, hogy a kozák jogok térben (horizontálisan) és társadalomban (vertikálisan) egyaránt kiterjedtek.⁴⁴

Jana Bürgers német történész arra figyelte fel, hogy a 17. századi események új kontextusba való helyezése a mának, a Szovjetunió széthullása után függetlenné vált Ukrajna történelmi legitimitációját szolgálja. A 20. század végi, újból szuverén Ukrajna hivatalos és nem-hivatalos gondolkodásában a történelem meghatározó szereppel van jelen. Üzenetértékű az a tény, hogy az 1996-ban kibocsájtott ukrán nemzeti valuta, a hrivna (grivna) különböző címletein történelmi figurák tűntek fel. Szent Vlagyimir és Böles Jaroszláv a Kijevi Rusz időszakát, Hmelnickij és Mazepa hetmanok a kozák érát, Ivan Franko és Mihail Grusevszkij (nagyírú történész, az Ukrán Népköztársaság első elnöke, 1917–1918) a 19. és 20. századot képviselik.⁴⁵ 1996 óta a legmagasabb állami kitüntetések egyike a „Bogdan Hmelnickij Érdemrend”⁴⁶ lett. Az ukrán és az orosz elnöki beszédek történelembe ágyazott, jelennek szóló üzeneteire, okulásként emlegetett történelmi példáikra Fedinec Csilla magyar kutató irányította a figyelmet.⁴⁷

Annak ellenére, hogy a kozákság történetének intenzív tanulmányozása folyamán egymással szöges ellentétben álló vélemények, értékelések is születnek, azok kimondva–kimondatlanul modern politikai „áthallásokra” alkalmasak. A lengyel történészek az ukrán interpretációkkal szemben és mellett⁴⁸ az összekötő elem központba állításával is próbálkoznak. Janusz Kaczmarczyk krakkói történész szükségesnek tartotta a királyi udvarban befolyásos poznaíni vajdának, Jan Leszczyńskinek a javaslatát idézni, aki János Kázmér királyt a kozákokkal való megegyezésre biztatta. Azért a kozákokkal, és nem a svédekkel, és nem az oroszokkal kell békességet kötni – hangoztatta Leszczyński –, mert a lengyel–litván szabadságjogok garanciája a kozákság, mint ahogyan a kozák szabadságjogok sem érvényesülhetnek a lengyelek–litvánok nélkül.⁴⁹ Gadjacs ennek az alapelv-

⁴⁴ Sysyn: JBfGOE 1995/1. 16–18.; Sysyn koncepciójáról, főleg „nemzet (identitás)” felfogásáról részletesen értekezik Кудинов, Юрий: Пошуки української національної ідентичності ранньомодерної доби: концепти Франка Сисина на сторінках „Harvard Ukrainian Studies” In: «Український історичний збірник» Вип. 12. Гл. ред.: Чухліб Т. Київ, 2009. 395–407. Egy másik, tengerentúli szerzőre is hivatkozva, Paul Robert Magocsi: A History of Ukraine. Toronto–Buffalo–London, 1996. című összefoglaló munkájában következetesen kerüli az „ukrán” kifejezést. Kizárólag „kozák felkelésről”, „háborúról”, „államról” stb. beszél. – 195–262.

⁴⁵ Bürgers: Bohdan Chmel’nyuc’kyj und der Kosakenmythos In: JBfGOE 2002/1. 79.

⁴⁶ Bürgers: JBfGOE 2002/1. 70.

⁴⁷ Fedinec Csilla: Történelmi emlékezet Ukrajna és Oroszország elnökeinek hivatalos beszédeiben. In: Regio 2007/3.

⁴⁸ Kaczmarczyk, Janusz: Rzeczpospolita Trojga Narodów – mit czy rzeczywistość? Ugoda Hadziacka teoria i praktyka. Kraków, 2007.; Tazbir, Janusz: Ugoda hadziacka jako utopia szlachecka. In: 350–lecie unii Hadziackiej (1658–2008). Pod red.: T. Chynczewska–Hennel – P. Kroll – M. Nagielski. Warszawa, 2008. 23–34.; Franz, Maciej: Unia hadziacka – idea i marzenia. In: uo. 155–170.; Яковлева Т. Г.: Гадяцький договір - легенда и реальность – <http://www.hist.msu.ru/Labs/UkrBel/jakovl.htm>; (Letöltve: 2010.08.04.)

⁴⁹ Kaczmarczyk: Rzeczpospolita Trojga Narodów, 16–17.; A litvánok a gadjacsi szerződésnek különösen örültek, mert feltételezésük szerint a kozákság kiváltja majd a litván hadakat a svédek elleni háborúban. – Горобець, Віктор: Гадяцька угода 1658 року у структурі

nek az elfogadásával született meg! Az egymásrautaltság, a kölcsönös függőség, az egymástól való elszakíthatatlanság, a kötelező együttműködés princípiumai megerősítést nyertek, a lengyel vezetéssel realizált és realizálandó lengyel–litván–ukrán összefogást 1659-ben a szejm törvényerőre emelte!⁵⁰ (A kozák rada idáig nem jutott!)

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy ezidáig „Gadjacs – 1658”, mint téma, kizárólag csak tudományos fórumokon jelent meg, de vajon meddig? A közép-kelet-európai térség történelemtől átítatott politikai atmoszférájába a „gadjacsi gondolat” bármikor bekerülhet. A térségben jelenlévő ruszofóbia főleg a lengyel–ukrán egymásra találást erősítheti fel (és nemcsak a közös futball Európa-bajnokság megrendezésében), habár a történelem ezen a ponton is közbeszólhat: kinek a vezetésével működjön az esetleg „feltámasztott” gadjacsi szövetség? Ukrajna EU-ba való bekerülésének feltétele a nagyhatalmi álláspontokon túlmenően az is, hogy Ukrajna a maga részéről nem vitathatná el a régióban érvényesülő lengyel dominanciát. Nyitott továbbra is a nagy kérdés: a közös történelem foglyai képesek-e megszabadulni a feloldhatatlan történelmi dilemmáktól, képesek-e felülemelkedni a múlton a jelen és jövő érdekében?

міжнародних взаємин Центрально–Східної Уввропи.//Гадяцька унія 1658 року. Гл. ред.: Сохань П. Київ, 2008. 81–105.

⁵⁰ A ratifikáció része volt a kétoldalú eskütétel is. Lengyel részről 1. a király 2. a gnieznoi prímás-érsek 3. a vilnai püspök 4. a lengyel hetmanok (St. Potocki, J. Lubomirski) 5. a litván hetman (P. Sapieha) 6. a lengyel kancellár (M. Prażmowski), a lengyel alkancellár (B. Lesznio) 7. a litván kancellár (K. Pac), a litván alkancellár (A. Naruszewicz) 8. az alsóház marsallja (marszalek poselskiej izby, J. Gniński) mondta el a fogadalmat – Volumina legum IV. 654–655.; A Rusz Nagyfejedelemség és a Zaporozsjei Had nevében Tyimos Noszacs főszállásmester (oboznij) + ezredenként 2–2 százados tette le az esküt. – Volumina legum IV. 656–657. János Kázmér király a gadjacsi szerződés tető alá hozásáért bőkezűen megjutalmazta a kozák vezetőket, nemesi címet és birtokokat adományozott megszámlálhatatlanul. Az adományozásokat „a királyhoz való visszatéréssel”, „a Rzeczpospolitának tett szolgálatokkal” indokolták. A királyi kegyből kijutott az Vigovszkij családnak (Ivan, Daniel, Konstantyn), Bogdan Hmelnjickij fiának, Jerzynek (Jurijnak), a Zaporozsjei Had parancsnoki karának, az ezereskapitányoknak stb. Távolatilag a hetman, az ezredkből (= létszámuk ezredenként eltérő, 3–8 ezer között ingadozott!) max. 100–100 főt még nemességre a király elé terjeszthetett. – Volumina legum IV. 647–650. stb.